

СЕКЦІЯ 8 КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.97

КРИМІНОГЕННІСТЬ ПОЛІТИЧНОГО РЕЖИМУ: ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНА КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА

Орлов Ю.В., к. ю. н.,
доцент кафедри кримінального права та кримінології факультету № 1
Харківський національний університет внутрішніх справ

Стаття присвячена загальнотеоретичній характеристиці криміногенності політичних режимів. Під криміногенністю політичного режиму запропоновано розуміти його властивість детерминувати політичні злочини, а також політичні фактори загальної злочинності. Доводиться, що політичний режим є такою соціально-правовою, інституційною субстанцією, що визначає специфіку проявів, спрямованості не лише політичної злочинності, а й загальнокримінальної, яка, в свою чергу, має зворотній вплив на режим. Встановлено та описано зв'язок між характером криміногенності політичного режиму та його видом: демократичним, недемократичним (квазидемократичним, тоталітарним, авторитарним).

Ключові слова: політичний режим, криміногенність, віктимогенність, політична злочинність, детермінація, організована злочинність.

Стаття посвящена общетеоретической характеристике криминогенности политических режимов. Под криминогенностью политического режима предложено понимать его свойство детерминировать политические преступления, а также политические факторы общей преступности. Доказывается, что политический режим является такой социально-правовой, институциональной субстанцией, которая определяет специфику проявлений, направленности не только политической преступности, но и общеуголовной, которая, в свою очередь, имеет обратное влияние на режим. Установлена и описана связь между характером криминогенности политического режима и его видом: демократическим, недемократическим (квазидемократическим, тоталитарным, авторитарным).

Ключевые слова: политический режим, криминогенность, ви́ктимогенность, политическая преступность, детерминация, организованная преступность.

Orlov Yu. V. CRIME OF POLITICAL REGIME: GENERAL CRIMINOLOGICAL CHARACTERISTICS

The article is devoted to general theoretic characteristics of criminogenicity of political regimes. It is proposed to understand under the notion of criminogenicity of political regime its property to determine political crimes, and also political factors of general criminality. It is proved that a political regime is a such social and legal, institutional substance, which determine the specificity of manifestations and course not only the political, but also the general criminality, which, in turn, has a converse influence on a regime. Determined and described relations between character of criminogenicity of political regime and its types: democratic, undemocratic (quasi-democratic, totalitarian, authoritarian).

Key words: political regime, criminogenicity, victimogenesis, political criminality, determination, organizational crime.

Постановка проблеми. Політика є одним з базових соціальних метанститутів, що відіграє суттєву роль у забезпеченні функціональної єдності та керованості інститутів правової, економічної і культурно-психологічної підсистем. Будучи, таким чином, інтегруючим началом суспільного розвитку, політика, разом з тим, є джерелом продукування соціальних ризиків аналогічної властивості, тобто дезінтегративного та системного характеру. Останній проявляється через дисфункцію політики як інституціонального й діяльнісного осереддя владних відносин. Її наслідки поширюються на всю соціальну структуру, відтворюючись девіаціями різного роду. Звідси обґрунтовується кримінологічний інтерес до політики як глобального соціального аттрактора, здатного задавати тон всій соціодина-

міці, в тому числі і її кримінальному сегменту, сприймаючи та відображаючи зворотний вплив процесів криміналізації. При цьому в реалізації криміногенності політики важливу роль відіграють динамічні аспекти політичної сфери життєдіяльності – властивості політичних режимів.

Ступінь розробленості проблеми. Наукові та прикладні проблеми виникнення, існування, зміни, припинення зв'язків між політикою та злочинністю порушувалися у працях численних вчених, серед яких, зокрема: О.М. Бандурка, В.М. Бурлаков, Я.І. Гілінський, В.О. Глушков, В.М. Дрьомін, А.П. Закалюк, П.А. Кабанов, О.Г. Кальман, О.М. Костенко, В.В. Лунев, О.С. Овчинський, А.Л. Сморгунова, А.М. Черниш, В.О. Шабалін, В.І. Шакур, Д.А. Шестаков та інші. Визнаючи суттєвий

внесок названих науковців до розроблення вказаного напрямку науково пошуку, слід, все ж, зауважити на тому, що їх роботи присвячені в основному дослідженню сутності й проявів політичної злочинності, окремих політичних факторів злочинності, кримінологічної оцінки окремих політичних режимів. Натомість загальнотеоретичної характеристики криміногенності політичних режимів й досі не сформовано, що зумовлює актуальність теми цієї статті.

Метою статті є визначення сутності криміногенності політичних режимів, описання взаємозв'язку між окремими їх видами та ступенем впливу на інституціональну криміналізацію політики й суспільства загалом.

Виклад основного матеріалу. В науковій літературі криміногенність політичного режиму розуміється по-різному: 1) як злочинність політичного режиму, тотальний його характер; 2) як його властивість породжувати частину злочинності; 3) як віктимогенність політичного режиму – його властивість генерувати підвищену віктимність населення.

Щодо злочинності політичних режимів О.М. Бандурка зазначає, що з розвитком цивілізації на зміну монархічним правителям приходять великі організації, а фізичну силу все частіше замінює сила виконавчого, нерідко в прямому сенсі – бюрократичного апарату, який втілює в життя угодні верхівці закони, в тому числі й відверто злочинні; під це створюються цілі системи законів та управлінських органів, які охоплюють та пронизують весь устрій суспільства. Саме в таких випадках використовується словосполучення «злочинний режим». Саме при злочинних режимах сильніше за все проявляється ефект, коли розбещена безкарністю влада змушує більшу частину населення грати за її правилами, перетворюючи його на співучасника своїх злочинів – коли пасивного, а коли й активного, та чинить такий вплив на менталітет, що повністю звільнитися від нього виявляється складно навіть наступним поколінням [1, с. 151].

На думку деяких російських кримінологів, які зверталися до вивчення тоталітарного політичного режиму Радянської держави, діяльності його органів і посадових осіб, такий політичний режим є злочинним [2, с. 234; 3, с. 30], а діяльність вищих посадових осіб цієї держави з управління суспільством вважається організованою політичною злочинною діяльністю [4, с. 508; 3, с. 30].

Аналогічна характеристика радянському політичному режиму надається і в Законі України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» від 09.04.2015 року № 317-VIII, у ч. 1 ст. 2 якого вказується: «Комуністичний тоталітарний режим 1917–1991 років в Україні визнається злочинним і таким, що здійснював політику державного терору, яка характеризувалася численними порушеннями прав людини...» [5]. У ч. 2 цієї статті зазначено таке: «Націонал-соціалістичний (нацистський) тоталітарний режим визнається в Україні злочинним і таким, що здійснював

політику державного терору, яка характеризувалася численними порушеннями прав людини...» [5].

Грамотичне тлумачення викладених норм виявляє певну особливість змісту категорії «злочинний політичний режим», а саме: законодавцем він однозначно пов'язується не із методами управління, адже використовуваний сполучник «і» ставить останні (щодо політики державного терору і так далі за текстом) в один ряд з ознаками злочинності режиму, тобто наділяє ці поняття однопорядковим значенням. Можливо припустити прагнення законодавця таким чином підкреслити, що злочинність політичного режиму визначається не стільки методами реалізації влади, скільки способом заволодіння нею. І в цьому розумінні більшовистський переворот 1917 року, як насильницький акт незаконного захоплення влади (а так само дії німецької держави на території України у 1941 році), є достатньою підставою для визнання режиму злочинним. Але тоді зміст поняття «політичний режим», який утвердився в політологічній науці (як форми, методи здійснення політичної влади), та законодавча інтерпретація його злочинного характеру не збігаються. Вочевидь, оперуючи доктринальним тлумаченням, слід стверджувати, що якщо поняття «злочинний політичний режим» і має право на існування, то має ґрунтуватися на констатації кримінальності процедурних аспектів владарювання, здійснення влади, а не лише заволодіння нею.

Разом з тим зауважимо, що, на нашу думку, категорія «злочинний політичний режим» є більш публіцистичною, політичною, аніж науковою. Вона виконує в більшій мірі ідеологічне, аксіологічне навантаження, яке реалізується в площині політичної комунікації. В науковому ж дискурсі її використання не має достатніх підстав, виходячи із загальнотеоретичних концепцій злочину та злочинності.

Якою б негативною не була оцінка політичних практик радянської влади, в цілому радянський політичний режим, як і будь-який інший (хіба що за виключенням окупаційного нацистського режиму та подібному йому, які не є політичними у власному значенні цього терміну), неможливо визнати злочинним абсолютно. В іншому разі ми маємо прирівняти до злочинної діяльності й розвиток в СРСР науки, освіти, медицини, системи соціального забезпечення населення тощо. Або принаймні визнати, що всі здобутки у цих сферах є наслідками злочинності. То якщо це так, чи є тоді режим злочинним? Питання риторичне.

Разом з тим не можна й применшувати соціально деструктивні явища, що проявлялися в радянській політиці та загалом можуть бути універсальними властивостями будь-якого політичного режиму. Але на їх позначення, вважаємо, доцільно застосовувати універсальний в кримінології термін «криміногенний». Звідси й політичні режими можуть бути криміногенними, тобто *відтворювати політичну злочинність, політичні фактори загальної злочинності*. Детермінація ж чинниками та складовими політичних режимів злочинності неодмінно веде до віктимізації певної части-

ни населення, перетворення їх на жертв. Дані процеси генетично пов'язані.

Також зауважимо, що *будь-який політичний режим є криміногенним*. Не було і немає жодної країни, де в структурі детермінаційного комплексу злочинності не було б політичних її факторів, або політична злочинність була цілком елімінованою. Це суперечить самій сутності держави та політичної влади, зрештою, – самій людській природі, уособленій в них. Але ступінь і якість криміногенності різних політичних режимів неоднакові. Цілком зрозуміло, що вони виявляють залежність від низки економічних, культурно-психологічних, організаційно-управлінських, правових чинників, які репрезентуються в політиці як сфери конкретно-соціальної діяльності. Однак при цьому є і підстави виділити принципову залежність між криміногенністю політичних режимів та їх окремими видами, зокрема демократичним та недемократичним (квазідемократичним, авторитарним, тоталітарним).

Варто погодитись із О.М. Бандуркою у тому, що прямий та безспірний зв'язок між способом отримання влади (шляхом виборів або наслідування), історичною епохою чи етнічною приналежністю правлячих осіб, які вчиняють злочини (або ж всієї верхівки), та кількістю злочинів встановити дуже складно. Згадані фактори в більшій мірі впливають на характер злочинів, особливо коли мова йде про різні історичні періоди та різні історичні формації, оскільки тут нерідко постає питання, а що ж саме вважати злочинами [1, с. 148]. Але у всі часи був та залишається очевидним та безспірним зв'язок між масштабом злочинів, що вчиняються особами, які утримують владу, та повнотою влади (в першу чергу – фактичної), сконцентрованої в їх руках. Все за тим же принципом: чим авторитарніша, чим абсолютніша влада, тим сильніше вона збочує [1, с. 149–150]. Проте криміногенність, як ми зазначали, – властивість будь-яких політичних режимів. І демократичні не є виключенням.

Демократичні політичні режими, враховуючи їх природу, продукують переважно ненасильницьку політичну злочинність внутрішньополітичного деструктивного значення та проявів: політичну корупцію, злочинні політичні угоди тощо. Хоча цього, безумовно, не можна сказати про зовнішньополітичну діяльність демократичної держави, яка цілком може бути ідентифікована з політично-злочинною. «Насаджування» демократичних принципів силою, війни заради утвердження демократії – давно відомий широкому загалові інструмент геополітичного, регіонального впливу. Не втягуючись при цьому до дискусії щодо злочинності чи незлочинності безструктурного в своїй більшості впливу означеного характеру з боку розвинених демократичних країн на країни «третього світу» (ми цілком свідомі релятивного характеру цієї проблеми), зауважимо лише на тому, що суспільна небезпечність таких діянь в кожному окремому випадку може бути визначена лише на базі комплексних досліджень. Науковою платформою останніх має слугувати історія, етнографія, культурологія, соціальна філософія,

етика, кримінологія, соціологія. Адже немає в світі універсальних рецептів демократизації країн. У кожної – власний шлях, у кожного народу – унікальний етногенетичний код. І демократія – це не атрибути публічної влади і спосіб їх формування, укомплектування. Демократія – це стан суспільної свідомості, духу епохи, втіленого у розумінні, відчутті, бажанні свободи та здатності її реалізувати, готовності до особистої відповідальності, в тому числі й за власний політичний вибір. Власне, вибір, якщо він є свідомим, має ґрунтуватися на знанні, розвиненій політичній, правовій свідомості. А тому правий А.С. Кончаловський, коли каже (мовою оригіналу): «Говорить об ущемленні демократії в Росії бессмысленно, так же, как и бессмысленно пытаться ущемить пустоту» [6, с. 123]. В певній мірі ці слова справедливі і по відношенню до сучасної України.

В історії, в тому числі й нашої країни, чимало прикладів, коли народні обранці були змушені або самі втікати з країни, або їх виганяли. Та й самі вибори (а особливо місцеві вибори 2015 року в Україні, на яких явка не перевищила 47% виборців, в деяких областях – нижче 35%) стають все менш привабливими акціями для громадян. А для транзитивних суспільств кризового типу це вельми симптоматично: народ не бачить своєї значущості у справах політики. То чи може претендувати політичний режим в подібних суспільствах, який лише номінально відповідає принципам демократії, на статус демократичного? Ні. Режим завжди є залежним від соціальної основи. Це не щось відсторонене, абстрактне, трансцендентне. Це – структурно-функціональна одиниця того самого суспільства. І якщо останнє не демонструє внутрішньої готовності до свідомої свободи й відповідальності, то і політичний режим виявляється недемократичним по суті. В літературі для таких режимів зазвичай використовується влучний термін – квазідемократичний режим. І, звісно ж, його властивості є більш небезпечними у політико-кримінологічному аспекті. Політичні злочини, що продукуються ним, не обмежуються спектром ненасильницьких, політично-шахрайських (у термінології П.О. Кабанова); фіксуються змішані параметри політичної злочинності, у структурі якої органічно поєднуються як насильницькі (політичні вбивства, незаконне позбавлення волі тощо), так і ненасильницькі, перелік яких виявляється ширшим за країни з демократичним режимом. Не є рідкістю політичні переслідування та навіть репресії, які, зазвичай, маскують під заходи забезпечення національної безпеки, анти-терористичної діяльності.

В державах з тоталітарним, авторитарним політичними режимами переважають насильницькі політичні злочини, що видається цілком закономірним. Потреби у закулісних зловживаннях, тіньовому лобюванні, політико-корупційних актах немає. Владарювання здійснюється нероздільно, а тому й будь-які посягання на неї наражаються на насильницькі контрзаходи: політичні переслідування, репресії, терор.

Саме в таких загальних контурах можливо вести мову про залежність політичної злочин-

ності від політичного режиму. Щодо зв'язку останнього із загальною злочинністю, то тут слід погодитися із О.М. Бандуркою: жорсткі залежності не фіксуються.

Разом з тим вартою уваги є й *такий аспект криміногенності політичних режимів, як відтворення через них організованої злочинності неополітичного спрямування*. Як відзначає Д.А. Шестаков, форми діяльності організованої злочинності історично пов'язані із сутністю політичного режиму, трансформація форм і методів здійснення політичної влади може докорінно змінити поле прикладення сили організованої злочинності [7, с. 311]. Дійсно, організована злочинність чинить суттєвий вплив на параметри демократичного/квазідемократичного політичного режиму (за авторитарного, тоталітарного режиму такий вплив практично виключається) як способу, форми розпорядження владою. Це виявляється і у формі тіншового лобізму, за якого організовані злочинні угруповання відіграють активну роль груп тиску, і безпосередньої участі їх учасників в політичних відносинах, інклюзивності в державний апарат, входження до парламентського, урядового корпусу. Відтак організована злочинність, інтегруючись з публічними органами влади, зумовлює й зворотній зв'язок. Використання законодавчих інструментів (в тому числі й засобів декриміналізації окремих груп діянь, як, скажімо, це відбулося у 2011 році з декриміналізацією так званої «товарної контрабанди» в Україні) задля досягнення злочинних цілей, використання з аналогічною метою можливостей урядування передбачає й встановлення контролю над правоохоронною системою задля забезпечення безпечності злочинних промислів.

За такою схемою відбувається й загальна дисфункція судових та правоохоронних органів, до принципів організації діяльності яких планомірно впроваджуються засади управління в злочинному середовищі (взаємними патронажу, принципи особистої, командної відданості, локальний авторитаризм тощо), корупція набуває стійких інституційних ознак. Через це й сам політичний режим деформується, численні його складові переходять із розряду сутнісних до розряду атрибутивних. Функціонально імітаційна модель державного апарату загалом сягає досконалого розвитку. Стабілізація соціально-політичної, економічної ситуації, правоохоронної системи в цих контурах призводить до глибокої криміналізації суспільства. Звікання до феномену злочинності, тотальна корупціоналізація сфери публічних відносин закладає стратегічні засади деградації такого суспільства, його стагнації на фоні правового, політичного нігілізму, делегітимізації державної влади. Через це під загрозу підпадає й національна безпека; держава як метасоціальний інститут втрачає своє ціннісно-смісловне ядро. Воно розмивається, набуває аморфних, чітко не візуалізованих та не артикульованих ознак. Наслідки такого стану справ в Україні наочно проявилися спочатку у період листопада 2013 – лютий 2014 року та зумовили масові акції протесту, а згодом й самоусунення низки вищих поса-

дових осіб, включаючи Президента України, від виконання службових обов'язків і виїзд за межі країни. Згодом вони (наслідки) розкрилися зі всією повнотою протягом 2014 року та виявилися в істотних втратах обсягу реального (фактичного) державного суверенітету, багатотисячних людських жертвах, активізації довгострокових факторів військової, економічної, геополітичної та регіональної нестабільності.

Висновки. Отже, маємо констатувати, що *політичний режим є такою соціально-правовою, інституційною субстанцією, що визначає специфіку проявів, спрямованості не лише політичної злочинності, а й загальнокримінальної, яка, в свою чергу, має зворотній вплив на режим*. Така властивість політичних режимів є природною, хоча і проявляється у значно гостріших формах у транзитивних суспільствах.

Слушними з цього приводу видаються й висновки Н.А. Зелінської, яка вказує на існування феномену криміналізації політики і політизації злочинності. «Криміналізація політики» означає, насамперед, використання традиційної злочинної тактики і засобів у різних формах політичної поведінки. «Політизація злочинності» може інтерпретуватися як підвищення ролі злочинних співтовариств у житті суспільства, зростання їх політичного впливу [8, с. 68]. Аналогічна думка висловлюється також і В.М. Дрьомінім [9, с. 263–267], О.М. Литваком [10, с. 41–45], В.І. Шакуном [11, с. 202] і деякими іншими вченими.

Зауважимо, що процеси політико-кримінальної взаємодії, інституційного взаємопроникнення є складно контрольованими з боку спеціалізованих суб'єктів протидії злочинності, та від них, за великим рахунком, не залежить. Більш того, останні відчують на собі ці ефекти одними з найперших в числі органів публічної адміністрації, адже конфлікти політичних інтересів та їх кримінальні форми вирішення практично одразу екстраполюються на виконавчу гілку влади і її контрольо-охоронний сегмент. Це сприяє постійній інтенсифікації кримінальної активності найбільш широкого спектру відтворення. Врешті-решт, досягнувши точки біфуркації в такому суспільстві, стається соціальний вибух, що тягне за собою: а) припинення існування держави, її розпад на кілька політичних новоутворень; б) радикальне оздоровлення соціального організму через своєрідний катарсис та активне антикримінальне реформування державного апарату, всього сегменту публічної політики; в) створення нової імітаційної моделі демократичної (квазідемократичної) державності, зростання політичного популізму, розширення спектру політичної корупції з одночасним витісненням (принаймні, тимчасовим) з політики гравців з числа представників організованих злочинних угруповань загальнокримінального характеру.

Всі ці сценарії й донин є актуальними для України, адже жоден з них, на жаль або на щастя, і досі не реалізувався в повній мірі. А тому загроза небажаних варіантів розвитку подій зберігається та зберігатиметься у се-

редньостроковій перспективі, у зв'язку з чим політико-кримінологічне забезпечення публічних трансформацій не лише не втрачає своєї актуальності, а стикається з новими викликами як у площині доктрини, так і кримінологічної практики.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бандурка А.М. О власти и преступности / А.М. Бандурка. – Х. : Золотая миля, 2012. – 389 с.
2. Бурлаков В.Н. Зарубежная и российская криминология сегодня / В.Н. Бурлаков, Я.И. Гишинский, А.Л. Сморгунова, Д.А. Шестаков // Правоведение. – 2000. – № 4. – С. 234–240.
3. Кабанов П.А. Виктимогенность криминогенных политических режимов как одно из перспективных направлений криминальной политической виктимологии / П. А. Кабанов // Сибирский юридический вестник. – 2004. – № 1. – С. 30–32.
4. Долгова А.И. Преступность, ее организованность и криминальное общество / А.И. Долгова. – М. : Российская криминологическая ассоциация, 2003. – 572 с.
5. Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки : Закон України від 09.04.2015 року № 317-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/317-19>.
6. Кончаловский А.С. На трибуне реакционера / А.С. Кончаловский, В.Б. Пастухов. – М. : Эксмо, 2007. – 320 с.
7. Политический режим и преступность : проблемы политической криминологии / Д.А. Шестаков, Н. Кристи, Я.И. Гишинский и др. ; под ред. В.Н. Бурлакова, Ю.П. Волкова, В.П. Сальникова. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2001. – 356 с.
8. Зелінська Н.А. Міжнародно-правова концепція міжнародного злочину : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.11 / Н.А. Зелінська ; Одеська національна юридична академія. – Одеса, 2006. – 486 с.
9. Дрёмин В.Н. Преступность как социальная практика : институциональная теория криминализации общества : [монография] / В.Н. Дрёмин. – Одесса : Юридична література, 2009. – 614 с.
10. Литвак О.М. Державний контроль за злочинністю (кримінологічний аспект) : дис. ... доктор. юрид. наук : 12.00.08 / О.М. Литвак ; Національний університет внутрішніх справ. – Х, 2001. – 414 с.
11. Шакун В.І. Влада і злочинність / В.І. Шакун. – К. : Пам'ять століть, 1997. – 223 с.